

NORDLUND

SMÅSKRIFTER FRÅN INSTITUTIONEN
FÖR NORDISKA SPRÅK I LUND

11

1986

CARIN SANDEVIST (RED)

STILISTIK: VAD, VARFÖR, VARTILL?

RAPPORT FRÅN DET FJÄRDE ÄMNESDIDAKTISKA SEMINARIET
I NORDISKA SPRÅK, LUND 1986

SÄRTRYCK

ISSN 0281-5427

OM AT SÆTTE SIG PÅ METAFORERNE
Ole Togeby

Hvad er metaforer

Der bruges betydeligt flere metaforer i almindeligt prosaisk sprog end de fleste forestiller sig. Denne leder fra Ekstra Bladet vrimler med metaforer og der er vist ingen der mistænker det blad for at være ægte lyrik.

Seks fik sparket
af Schlüter:

M I N I S T E R
M A S S A K R E

Seks ministre faldt i nat for Poul Schlüters massakre på sit kabinet: Niels Anker Kofoed, Grethe Fenger Møller, Ib Stetter, Elisabeth Kock-Petersen, Niels Bollmann og Henning Grove. Desuden blev Britta Schall Holberg degraderet.

Danmark vågner i dag op til i alt ni nybesættelser af ministerposter, - historiens største omrokering mellem to valg, og udført i nattens mulm og mørke - helt i strid med Schlüters polerede mahognistil. (...)

O V E R K L A S S E -
R E G E R I N G E N

MAN TAGER en godsejer Britta Schall Holberg som landbrugsminister, en Novodirektør Henning Dyremose som arbejdsminister, en industrirådsformand Niels Wilhjelm som industriminister, en byggedirektør Thor Pedersen som boligminister.

Så er linjen ligesom lagt.....

JO, POUL SCHLÜTER har samlet mod til at vise sin regerings sande ansigt med historiens mest omfattende ommøblering af et kabinet mellem to valg: Ni ministerier får ny politisk chef i dag. Ih hvor skal

der forstærkes, så den smilende ulv kan gå til valg om et års tid med en levedygtig flok omkring sig.

MEN BEMÆRK den krakelerede stil. Den MÅDE, regeringsomdannelsen foregår på, passer forbandet skidt til det selvsikre billede, Poul Schlüter har knoklet for at konstruere af sig selv. Hvad er det for noget, at han fyrer og ansætter Danmarks ledende figurer midt om natten? Og så sideløbende med, at der forhandles om et mægtigt økonomisk indgreb?

DET STINKER jo alltsammen langt væk af krise og panik. Kniber det med selvsikkerheden, Polle? Har du glemt alle løfterne? Herunder garantien i efteråret 1984 om, at den konservative arbejdsminister Grethe Fenger Møller 'ikke forlader regeringen, før jeg selv gør det'?

SANDHEDEN ER, at Schlüter dummede sig, da han for en halv snes dage siden fik affyret en bemærkning om, at han 'kendte datoen' for regeringsomdannelsen. De skabte så megen uro i ministerkredsen, at denne dato lige pludselig blev 11. marts i stedet for en fredelig sommerdato.

MEN HVAD er det så for et ministerhold, vi får i dag? Tja, man må lade statsministeren, at de nye generelt er stærkere end de fyrede. Han har været klog nok til at bevare borgfreden med arvefjenden Venstre ved at hente næsten lige mange ministre fra de to største regeringspartier, skønt de konservative er dobbelt så store i Folketinget.

Men Schlüter lader sit eget parti stå for broderparten af blodsfornyelsen udefra: Niels Wilhjelm på industrien, Henning Dyremose på arbejdet, den sjove idé med H.P.Clausen på kulturen og så lagervaren Lars P. Gammelgaard med fiskestang. Venstre nøjes med Helsingborgmester Thor Pedersen på bolig og finansudvalgsformand, fhv. journalistelev Sv. E. Hovmand som energibestyrer.

VI BYDER de damer og herrer velkommen i ringen. Og ser allerede en række nye modkæmpere træde op - nemlig de fyrede/degraderede: Niels Anker Kofoed, Ib Stetter, Grethe Fenger Møller, Elisabeth Kock-Petersen, Henning Grove, Niels Bollmann og Britta Schall Holberg

Hvis vi var i Schlüters laksko, ville vi

hellere have en række af dem i regeringen end uden for den. God fornøjelse!

Læs reportagen side 4, 6 og 7

Ekstra Bladet 12.3.86 side 1-2.

Der kan skelnes mellem tre forskellige opfattelser af hvad en metafor egentlig er: metaforer som ornamentik, metaforer som lokkeduer og metaforer som kalejdoskob. Den første opfattelse, metafor som ornamentik, er den traditionelle museums-stilistiks opfattelse: når man finder en metafor, plukker man den, tørrer den, presser den og har den udstillet i et museum, evt tæller man den op til statistik. Sprogbrugerne selv kan også have denne metafor-som-ornamentik-opfattelse, nemlig når de bruger metaforerne ikke af nød, men som et image, som en stil. I Ekstra Bladets leder er flere af metaforerne fx den smilende ulv, fik affyret en bemærkning, Hvis vi var i Schlüters laksko. Disse helt konventionelle metaforer, som ingen særlig mening har i denne sammenhæng vil jeg ikke gå nærmere ind på.

Metaforen opfattes som en lokkedue når den lokker en holdning eller en opfattelse ind i modtageren uden at denne opfatter det som meddelelsens hensigt. Som eksempel kan man tage overskriften:

MINISTERMASSAKRE

Hvis man overhovedet skal forstå hvad det er der er sket, hvad der henvises til i den danske politiske verden (det er lokkeduen), så må man også allerede på forhånd acceptere den holdning der ligger i at kalde en regeringsopdannelse for en ministermassakre.

Endelig kan metaforer opfattes som et kalejdoskop, dvs. som en middel til helt at ændre sin egen og andres verdensopfattelse på. Alle videnskabelige revolutioner må også følges af et sæt sammenhængende metaforer som kan gøre det muligt i dagligsproget at tale om verden som den opfattes i det nye verdens billede; eller har det ingen chance for at slå igennem. Fx er der kommet en bog der hedder Det holografiske verdensbillede. Denne betegnelse skal dække over en opfattelse i den moderne fysik at alle dele af stof i hele verdensrummet er korreleret på tværs af tid og rum. Selv om en lysstråle ikke vil kunne nå fra et atom til det andet inden for den tid der er tale om, kan de to atomer godt være korrelerede. Denne tanke angiver man så med ordet holografi, som betegner et billede som har den egenskab at selv om man slår den glasplade hvorpå billedet er, i stykker, vil hver enkelt stump af billedet også indeholde hele billedet. Alle dele bærer altså helheden i sig.

Denne metafor har sprogbrugeren fundet på af nød. Hvorledes skal man tale om noget som der ikke er ord for, som fx et fysisk verdensbillede som er anderledes indrettet end hvad normalsproget afspejler? Jo, man bruger et ord fra et andet område som viser en lignende - analog - sammenhæng, og så kan man opfatte verden som struktureret på samme måde som billedet.

Hvor og hvorfor bruges metaforer?

Generelt kan det siges at metaforer bruges når sprogbrugeren enten mangler et passende ord til at beskrive hvad de har oplevet erfaret, eller når de mangler passende udtryk for hvad de synes og mener, eller når de ønsker verden opfattet i et helt andet billede end det sproget ellers stiller til rådighed.*1)

De metaforer sprogbrugeren tyer til i det første tilfælde kan kaldes orienteringsmetaforer og ontologiske metaforer og dem de tyer til i det sidste for værdimetaforer og strukturelle metaforer.*2)

O r i e n t e r i n g s metaforer og o n t o l o g i s k e metaforer bruger man når man har oplevet eller erfaret noget som man ikke har et passende udtryk for fordi det er mere komplekst, anderledes, mindre afgrænset og mere vagt end det angives med de ord der normalt står til rådighed til beskrivelse af dette område. Tiden er således helt anderledes uhåndgribelig end det man ser i rummet. Derfor er næsten alle omtaler af tiden metaforiske: TID SOM EN GENSTAND DER BEVÆGER SIG MOD EN eller TID SOM EN VEJ SOM MAN BEVÆGER SIG PÅ. Man kan fx sige:

Når foråret kommer
 hun vågnede på 2 minutter
 han sov i 3 timer
 vi har fri på fredag
 jeg var ude at svømme i fredags
 Jeg kan ikke give dig mere tid
 når vi kommer til marts, skal jorden graves

Her ses foråret som en genstand (eller måske en substans) der bevæger sig hen mod os; den begivenhed i tid at hun vågnede beskrives en genstand som kan sættes oven på den flade som

1) Bartsch, Renate, 1984: Norms, Tolerance, Lexical Change, and Contextdependence of meaning i Journal of Pragmatics side 367-393.

2) hvad der står i det næste par afsnit er i stor udtrækning hentet fra: Lakoff, George and Mark Johnson, 1980: Metaphors We Live By, Chicago, The University of Chicago Press.

to minutter udgør; den tilstand at han sov, er en substans der kan hældes i den beholder som 3 timer udgør; fredag er noget man kan sætte noget på og i fredags er noget man kan lægge ting i (en beholder); tid er noget man kan overrække andre, og endelig er marts et sted som man kommer til hvis man følger en vej.

Tanker og følelser er på samme måde uhåndgribelige og de betegnes derfor også ofte metaforisk: TANKE ER LYS og FØLELSE ER NOGET MAN OPFATTER MED FØLESANSEN (slag, vægt, tryk).

kan I se hvad jeg mener?
 Det var tydeligt for enhver hvad hun tænkte
 der gik et lys op for ham
 det var en temmelig dunkel tankegang
 man må reflektere over det

han var helt panikslagen
 hun var meget nedtrykt
 det volder dem stor sorg
tungsind
opløftet stemning

Man kan hverken høre hvad nogen mener, eller mærke det; noget er tydeligt for tanken, men mærkeligt for bedømmelsen.

Kombineret med disse er der så også et sæt orienteringsmetaforer som har med op og ned at gøre: LYKKE, SUNDHED, DYD, STOR MÆNGDE, MAGT OG DET BEVIDSTE er OP - ULYKKE, SYGDOM, LAST OG LIDENHED, MAGTESLØSHED OG DET UBEVIDSTE er NED:

vågn op
falde i dyb søvn
 det underbevidste
 han er under hypnose
 leve op til forventningerne
 en falden kvinde
 der gik et lys op for hende
 priserne stiger
overproduktion
højtryk
nedkæmpe en opstand
 der er koldt på toppen
topchefer
underordnede
 officer af høj rang

På denne måde bliver også mange helt almenmenneskelige erfaringer i vores sprog udtrykt metaforisk, dvs. struktureret som et område fra en anden sans. Det ser således ud til at de ting som ikke i sig selv er metaforiske, er de grundlæggende betydningskomponenter: FREM-TILBAGE, OP-NED, INDE-UDE,

GENSTANDE, SUBSTANSER, BEHOLDERE, FLADER og VEJE. Det er væsentlig her er bemærke at der ikke er tale om metaforer som ornamentik, disse forhold kan slet ikke udtrykkes anderledes end med metaforer. Det er da også blevet, så indarbejdede at det er svært overhovedet at opfatte dem som metaforer uden at rette sin opmærksomhed specielt på dette problem.

For det andet er det værd at bemærke at metaforen når den ikke blot er ornamentik, heller ikke alene findes i sproget eller den sproglige tekst, den findes også i vores bevidsthed i vores ikke-sproglige forestillinger om verden. Vi udtrykker os altså ikke blot i metaforer, vi gør også vores erfaringer i metaforer. Når Ekstra Bladet i tekst (35.1) bruger sådanne orienteringsmetaforer og ontologiske metaforer, kan de altså ikke andet:

Poul Schlüter har samlet mod
til at vise (sin regerings sande ansigt)
så er linjen ligesom lagt
det billede , Poul Schlüter har (...) konstrueret af
sig selv
Grethe Fenger Møller 'ikke forlader regeringen,...

Den anden type situationer man bruger metaforer i, er når sprogbrugeren (afsenderen) i de i sprogets udkrystaliserede ord ikke finder passende udtryk for sin holdning. Her kan man tale om værdi - metaforer. Når afsendere vil formidle en bestemt holdning til eller vurdering af et fænomen, kan de fra en anden provins af bevidsthedslivet vælge et udtryk for fænomenet som dels er så tilpas analogt med fænomenet at modtageren vil opfatte det rigtige sagforhold, og dels har stærke og sikre følelser knyttet til sig. Her er en række eksempler fra Ekstra Bladets tekst: 'regeringssomdannelse' som ministtermassakre, for alle er 'en massakre' noget grufuldt og afskyeligt. Opfatter man som modtager så - fordi man accepterer samarbejdsprincippet for kommunikation - det rigtige sagforhold, i dette tilfælde at nogle ministre er blevet afskediget af statsministeren, så overtager man ureflekteret også vurderingen. I mange tilfælde vil også afsenderne selv, der vælger dette udtryk for det de har i tankerne, være uvidende om at de har 'valgt' en holdning. Den var der jo så at sige før valget, nemlig i den ikke sproglige repræsentation.

Teksten vrimler med eksempler:

seks fik sparket
i nattens mulm og mørke
polerede mahogni-stil
vise sit sande ansigt
den smilende ulv
levedygtig
det stinker langt væk

borgfreden
 arvefjenden
 dobbelt så store
 velkommen i ringen
 en række nye modkæmpere

En gennemgående metafor er denne: POLITIK SOM KORPORLIG KAMP. En anden almindelig udbredt værdi-metafor er at sammenligne mennesker med dyr: POUL ER EN ULV. Ekstra Bladstekstens hovedmotiv er 'forholdet mellem statsministeren, hans ministre og offentligheden'. Metaforernes hovedmotiv er 'den korporlige slåskamp og bedraget'. På dette grundlag fremkommer der så et tema som er hvad de har fælles: politisk samarbejde er slåskamp, politikeres forhold til offentligheden er bedrag.

Værdimetaforer er ikke brugt fordi sprogbrugerne manglede ord til at udtrykke relationer mellem erfaringer i, værdi-metaforer bruges for at udtrykke sammenhængen mellem erfaringen og vurderingen. Her vil man altså ofte kunne udtrykke det samme sagforhold med en anden følelsesladning hvis man vælger en anden metafor, og man kan i mange situationer også vælge neutrale betegnelser for sagforholdet.

Den mest interessante form for metaforer er den slags som bruges fordi afsenderen vil omstrukturere hele den opfattelse af verden som ligger i de gangse ord for beskrivelse; det kan kaldes *s t r u k t u r e l l e* metaforer. Strukturelle metaforer kan både bruges af den som vil gøre opdagelser om hvorledes verden kan opfattes og af den som vil prøve at ændre andres opfattelse af verden. Ofte vil strukturelle metaforer også føre bestemte værdiorienteringer med sig.

Tag et nyt eksempel: Nogle hjemmeværnsfolk og nogle medlemmer fra Kommunistisk Ungdom diskuterer om det rimelig i at have et hemmeligt politi i Danmark, et hemmeligt politi der skal kontrollere at der ikke er russiske spioner og 5. kolonnefolk. Kommunisterne fremfører den betænkelighed, at et hemmeligt politi kommer til at berøve alle danskere en del af deres frihed, således at man får noget der ligner en politistat, hvis man har et hemmeligt politi. En hjemmeværnsmand fremfører så følgende argument:

Det er som hvis du har en hund der har lopper. Hvis du vil fange lopperne, må du fange hunden først. På samme måde med Danmark, hvis man vil fange spionerne, må man have en vis kontrol med hele landet.

Dette billede er et enormt stærkt argument. Proportionerne passer: 5. kolonnefolk er i forhold til befolkningen som helhed, som en loppe til en hund. Og det gælder jo uigennemskydeligt for hunde og lopper at man ikke kan fange loppen uden at fange hunden først. På den måde strukturerer man opfattelsen

af det mere komplekse problem om hemmeligt politi i Danmark med billedet af det mere simple og konkrete problem om hunden og loppen.

Selve temaet i diskussionen om hemmeligt politi i Danmark formes altså af metaforen om hunden og loppen, selv om den kun udgør et lille udsnit af den tekst som diskussionen udgør. En lille del strukturerer altså helheden. Den der har sat sig på metaforen i en diskussion, har næsten også fået ret i diskussionen. Antag nemlig fx at ungkommunisterne går ind på at diskutere i denne metafor: man kunne jo sprede lidt DDT i hundehuset, så behøvede man ikke at fange hunden. Selv om de kan diskutere forskellen på midlerne i forhold til målet på denne måde, kommer de ikke ud over den grundlæggende opfattelse at politiet holder befolkningen som husdyr. Og det er den opfattelse som ungkommunisterne taber diskussionen på at antage.

Strukturelle metaforer virker ved deres h o m o l o g i, dvs. ved den delvise lighed mellem relationer mellem to størrelser i henholdsvis det oprindelige tekstmotiv og billedets motiv. Det kan beskrives i et skema:

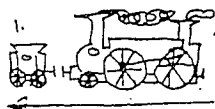
$$\frac{A}{B} = \frac{C}{D}$$

Altså størrelserne A og B i tekstmotivet forholder sig til hinanden som størrelserne C og D i billedmotivet. Temaet for teksten med motiv og billedmotiv bliver således hverken det mere konkrete A eller B, eller de endnu mere konkrete C eller D, men den fælles abstrakte relation hhv. mellem A og B og mellem C og D, symboliseret ved brøkstregen. I eksemplet med det hemmelige politi: udenlandske spioner forholder sig til befolkningen i landet som en loppe forholder sig til sin hund; og ejeren af hunden må fange hunden for at befri den for loppen, og derefter slipper han den fri. Således også med det hemmelige politi: det kontrollerer landet for at befri det for spioner.

Forskellen på kontrasten som tekstorganiseringsprincip, og metaforen er den at man ved kontraster sammenligner to størrelser med samme overkategori, dvs. sidebegreber, med hinanden, for at vise ligheder og forskelle, dvs. de fælles træk som er karakteristiske for overkategorien, og de adskillende træk, som er karakteristiske for underkategorierne; ved metaforer sammenligner man to størrelser som ikke hører til samme overkategori, som altså ikke er sidebegreber. Man kan fx sammenligne hemmeligt politi og normalt politi for at kontrastere dem. I hundelophe-metaforen er man hverken interesseret forskelle eller ligheder mellem hemmeligt politi og hundeejere, men i ligheden mellem relationerne mellem to størrelser i hunde-sammenhængen og i hemmeligt politi-sammenhængen. Det en metafor således piller frem, er en abstrakt tematisk relation i den oprindelige tekst som ikke umiddelbart

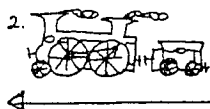
er synlig i dens motiv, nemlig en relation mellem to størrelser, en relation som ellers ikke ville være umiddelbart forståelig eller tilgængelig: forholdet mellem hemmeligt politi og befolkning er som mellem mennesker og deres husdyr: BEFOKLKNINGEN ER POLITIETS HUSDYR. På den måde kan man bruge det kendte og fortrolige fra et område, til at begribe det ukendte og fremmede fra et andet område.

Om hovedsætninger og bisætninger - eller om lokomotiver og bivoqne.

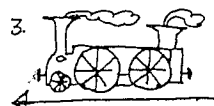
Tekst 1.

Denne tegning forestiller et lokomotiv, der skubber en bivogn.

Tekst 2.

Hvis det gøres omvendt, ser det mere normalt ud.

Tekst 3.

Lokomotivet kan godt køre uden bivognen. Denne tegning viser lokomotivet alene.

Det var meningen at bruge disse "oplysninger" om lokomotiver og bivoqne til at vise noget om hovedsætninger (lokomotiver) og bisætninger (bivoqne).

Hovedsætningen kan have - ikke en bivogn

men en bisætning koblet på sig.

Se på tekst 1:

Denne tegning forestiller et lokomotiv,

1) Det gælder dog ikke alle hovedsætninger. De kan være ligeså afhængige af bisætningen, som bisætningen er af hovedsætningen, men i denne forbindelse behøver vi ikke komme nærmere ind på det.

er hovedsætningen. Den fungerer uden nogen tilføjelse. 1)

der skubber en bivogn - er bisætningen. Den giver kun mening, når den kobles sammen med hovedsætningen.

Hovedsætningen kan have

bisætningen foran sig (altså det modsatte af tekst 1)

Se på tekst 2:

Hvis det gøres omvendt - er bisætningen

ser det mere normalt ud - er hovedsætningen.

Hvis man siger bisætningen uden hovedsætningen kommer der til at mangle noget.

Hovedsætningen kan derimod godt stå uden bisætningen.

I tekst 3

står der 2 sætninger med Lokomotivet kan godt køre uden bivognen.

punktum imellem. Begge

sætninger er hovedsætning

Denne tegning viser lokomotivet alene.

ger uden bisætning.

Her er endnu et eksempel på en strukturel metafor. Den kan kaldes HOVEDSÆTNING ER ET LOKOMOTIV, BISÆTNING ER EN BIVOGN. Igen bliver det mere komplekse, det abstrakte og det u håndgribelige som foregår i tid; opfattet som struktureret som

noget mere visuelt og konkret. Der er end del ligheder mellem 'et tog' og 'en sætning': en sætning har kun én retning på én dimension (udbredelse i tid i tale, eller til højre i skrift), ligesom et tog kun kan køre fremad på skinneerne. Det man opnår ved at bruge metaforen, det er at anskueliggøre bisætninger både kan stå først og sidst.

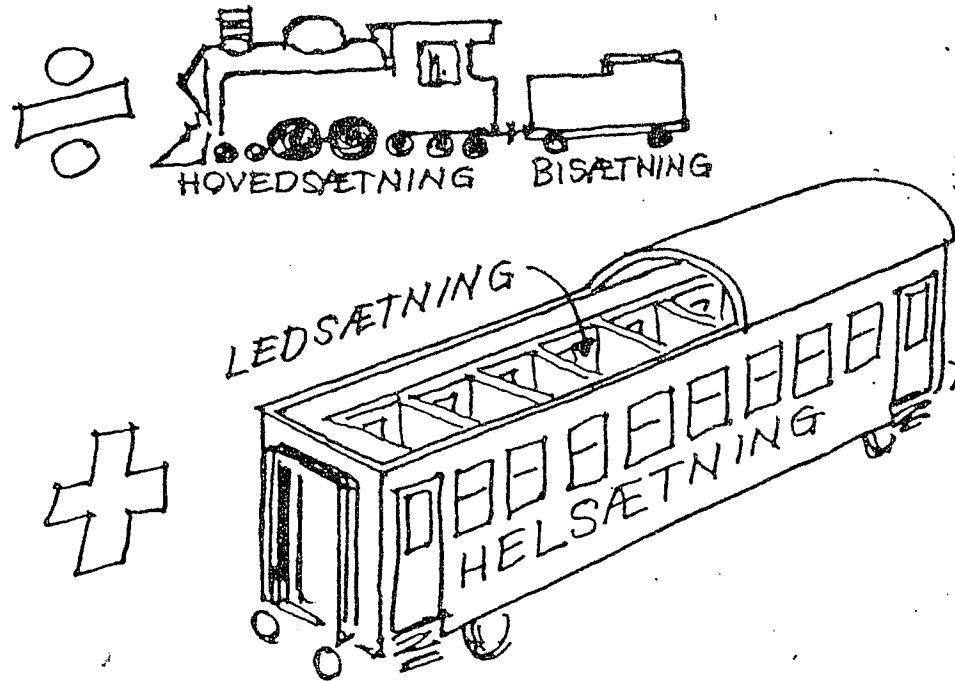
Hvordan virker metaforer

På de strukturelle metaforer er det lettest at se hvorledes metaforer virker:

- 1) metaforer fremhæver nogle træk ved det oprindelige tekst-motiv;
- 2) metaforer skjuler andre træk ved det oprindelige motiv;
- 3) metaforer omstrukturerer verdensbilleder ved at opstille modbilleder og
- 4) metaforer præger holdninger.

Hvis man tager en helt simpel metafor: KRIG ER ET SKAKSPIL. Denne metafor fremhæver feltherresynspunktet på krig, de taktiske og strategiske overvejelser, det at sætte sig i modstandernes sted og forudse deres næste 'træk'. Denne metafor skjuler andre sider af virkelighedens krig, nemlig civilbefolkningens synsvinkel, meningsløsheden, volden gruen, blodbadet. Til krig-er-et-skakspil-metaforen findes der modbilledet: KRIG ER EN SLAGTEHAL. Den fremhæver gruen, meningsløsheden og blodbadet, men skjuler de undertrykte retfærdige kamp for frihed, tapperheden, hærens sammenhold. Begge krigsmetaforer er lokkeduer fordi de netop ikke nævner hvad de skjuler. Lighederne, som jo er mange, både mellem skakspil og krig, og mellem slagtehal og krig, lokker sprogbrugerne til at tro at den ene af metaforerne er hele sandheden om hvad krig er.

Tag eksemplet med EN HOVEDSÆTNING ER ET LOKOMOTIV - BISÆTNING ER BIVOGN. Den skjuler på uheldig måde det forhold at en bisætning er del af en hovedsætning, og og den lægger op til den uheldige opfattelse at bisætningen er noget uden for hovedsætningen (som en bivogn er uden for lokomotivet). Modbilledet kan se således ud:

Her fremhæver metaforen om HELSÆTNINGEN SOM EN VOGN OG BISÆTNINGEN ER EN KUPE I VOGNEN, netop det som den første metafor uheldigvis skjulte. Men samtidig kan denne metafor også fremhæve det som den første var beregnet til at fremhæve, at to sætninger kun kan ordes i forhold til hinanden ensrettet og endimensionelt, og at bisætningen både kan være i forenden og i bagenden af helsætningen. Den anden metafor er altså væsentlig bedre end den første. Dermed er dens funktion som lokkedue også reduceret. Der er ikke så mange væsentlige sider som man nødvendigvis opfatter forkert hvis man bruger den anden metafor. Nogle er der dog, fx den at en sætning skulle kunne bevæge sig. Det er blikket og tanken der bevæger sig i læsningen, ikke sætningen.

I eksemplet med hunden og loppen kan den samme mekanik vises: fange-hunden-for-at-fange-loppen-metaforen fremhæver visse af relationerne i det oprindelige meningsfelt og undertrykker andre således at temaet for diskussionen er blevet: hvilke midler står til rådighed for den der ejer nationen til det mål at fange spioner for fremmede magter? Denne problemstilling har så helt domineret over problemer som: hvem ejer samfundet og hvilke mål har vi for vores samfund; kan målet hellige midlet?

Den eneste måde at tage diskussionen op, er at opstille et modbillede:

Så får vi udryddet rotterne, sagde manden, han brændte huset ned til grunden.

Proportionerne er jo i orden, rotter forholder til til et hus

som fremmede spioner til et lands befolkning. Temaet for diskussionen bliver så lige pludselig: kan man ødelægge målet ved at bruge forkerte midler?

Metaforernes eksistens og effektivitet i meningsoverførslen ved tekster er et af de vigtigste argumenter for en teori om mening som den her valgte. Mening og tolkning er en uhyre kompleks og sammensat proces; tolkningen kommer jo nemlig ikke ud som en resultat af adderingen af betydningen af ordene³⁾. Metaforen ligger ikke blot noget mening til den mening der allerede er akkumuleret i diskussionen om det hemmelige politi. Metaforen omstrukturerer totalt meningen. Temaet i teksten er så at sige ikke summen, men produktet af motivet i den originale tekst og motivet i billedet.

Derfor kan man heller ikke definere ordenes betydning som bestående af et vist antal betydningskomponenter, sætningernes mening som bestående af ordenes samlede (adderede) betydningskomponenter, og tekstens tolkning som summen af sætningernes meninger. Betydningen af et ord forstås kun i lyset af meningen med hele sætningen, og meningen af en sætning kan kun opfattes i lyset af tolkningen af hele teksten. Omvendt afhænger teksttolkningen også af sætningsmeningerne, og sætningsmeningerne afhænger af ordbetydningerne.

Der er meget der tyder på at man faktisk kun kan fastholde meget komplekse fænomener ved at bruge flere forskellige indbyrdes uforenelige metaforer om det samme. KRIG ER BÅDE SKAKSPIL OG SLAGTEHUS har været omtalt. Tag den moderne fysiks opfattelse af hvad 'lys' er. Det beskrives ved to forskellige metaforer: LYS ER PARTIKLER og LYS ER BØLGEBEVÆGELSER. Disse to metaforer er uforenelige. Hvis lyd er partikler eller lyskvanter som bevæger sig gennem det tomme rum, så kan der ikke være nogen bølgefænomener, for bølger kræver et medium de skal forplante sig i. Og hvis lys er et bølgefænomen, dvs. forplantning af små bevægelser i de mindste bestanddele i et medum, så er der ingen partikler der bevæger sig gennem dette medium. Ikke desto mindre viser de fysiske forsøg og de matematiske formler at lys faktisk er både partikler og bølger. Vores omgang med virkeligheden - her i de fysiske forsøg - er altså organiseret på en måde som man ikke kan udtrykke sprogligt, men kun med to alternerende og indbyrdes uforenelige metaforer.

Noget lignende kan siges om Freuds tidlige teori om de psykiske mekanismer. I de tidligere værker, Drømmetydning især, beskriver Freud på samme gang sjælelivet i flere forskellige metaforer: DET UBEVIDSTE LIGGER UNDER DET BEVIDSTE,

3) Mere om denne meningsteori kan man læse i : Greimas, A.J.: Strukturel semantik, Oversat fra fransk af Gudrun Hartvigson, Borgen, København, 1974 (1966). og i Kallmeyer, Klein, Meyer-Hermann, Netzer, Siebert: Lektürekolleg zur Textlinguistik. Band 1: Einführung Fischer Athenäum Taschenbücher, Frankfurt am Main 1974.

OG KOMMER FØR DET BEVIDSTE, DET UBEVIDSTE FRI ENERGI (damp), DET BEVIDSTE ER BUNDEN ENERGI (damp i en dampmaskine) , og DET UBEVIDSTE ER ADSKILTE TINGSFORESTILLINGER OG ORDFORESTILLINGER, DET BEVIDSTE ER FORENINGEN AF TINGSFORESTILLINGER OG ORDFORESTILLINGER; TANKEN GÅR FORLÆNS, DRØMMEN GÅR BAGLÆNS. Det er svært at anskueliggøre sig det bevidste og det ubevidste på alle disse måder samtidig, men ikke desto mindre synes alle de 3-4 forskellige metaforer at fremhæve væsentlige sider af forholdet mellem det bevidste og det ubevidste.

Bogstavelig mening og metafor

Det kan nu være interessant at undersøge hvilke metaforer der præger vores dagligdagsopfattelse af hvad meningen med en tekst egentlig er, og om man ved at opstille modbilleder eventuelt ved at fastholde flere billeder samtidig kunne få en mere brugbar teori om mening.

Den almindelige opfattelse af hvad meningen med en tekst er, kan beskrives som en metafor: MENINGEN MED EN TEKST ER SOM EN MUR, DEN BESTEMMES ENDELIGT AF SUMMEN AF BYGGESTENENE. Det er tanken om at meningen med en tekst i sidste ende ikke er andet end summen (det er i sig selv en metafor: meningskomponenter er addenter) af meningskomponenterne, og kan udregnes når man kender delene. Dette kan kaldes teorien om meningens restløse kompositionalitet.

Denne opfattelse hænger sammen med en bestemt opfattelse af forholdet mellem teksten og bevidstheden på den ene side og virkeligheden på den anden side. Den går ud på at BEVIDSTHED ER ET SPEJLBILLEDE AF EN PYRAMIDE. Opfattelsen kan beskrives således: verden eksisterer uafhængigt af bevidstheder og tekster der er repræsentationer af den. Verden er struktureret: der findes klasser af genstande som har iboende egenskaber fælles og overkategorier af klasser af genstande som har færre iboende træk fælles osv. i et system der ligner en pyramide. Bevidstheden og teksterne er beholdere hvor der findes repræsentationer eller billeder af denne pyramide. Og den menneskelige erkendelse bevæger sig mod større og større lighed mellem den virkelige pyramide og billedet af pyramiden i bevidsthedens beholder. Man kan fx sige: ordet hvalfisk afspejler en tidligere forkert opfattelse af hvad en hval er. Det er således en teori om den objektive taksonomiske orden.

Disse to teorier hænger endelig sammen med teorien om forholdet mellem udtryk og indhold: INDHOLD ER EN GENSTAND SOM I FORMENS BEHOLDER BÆRES FRÅ AFSENDER TIL MODTAGER. Vi kender alle udtryk som: det ligger i ordene, det står lige der. Det står mellem linjerne.

Denne trelede opfattelse kan kaldes den objektivistiske myte. Det er nok den mest fremherskende i dag - både i fagbøger om sprog og filosofi og i lægfolks snak om sprog og mening.

Men der findes også en anden tradition for opfattelse af

forholdet mellem sprog, bevidsthed og virkelighed: den subjektivistiske opfattelse som kan beskrives således: MENING ER SOM EN BOBLE, ENTEN HAR MAN FATTET DET HELE ELLER INTET AF DET; VIRKELIGHEDEN ER ABSURD OG KUN DE MENNESKELIGE VALG GIVER VERDEN MENING; KUN KUNST OG POESI KAN SOM BEHOLDERE OVERFØRE DET INDHOLD SOM ER VÆRDIFULDT. Det er i de to første led den modsatte opfattelse af den objektivistiske: mening opfattes ikke kompositionelt med holistisk, mening er sammenhæng og den kan ikke opfattes stykvis. Verden opfattes måske nok som eksisterende, men den er ikke struktureret uafhængigt af den bevidsthed der alene tildeler den mening. Det at opfatte at noget hører til en kategori, er ikke en egenskab ved tingen, men kun et valg hos den bevidsthed der sanser dette noget. Endelig opfattes forholdet mellem udtryk og indhold mærkelig nok på samme måde i de to traditioner: udtrykket er blot en transportkasse for indholdet. Dette kan kaldes den subjektivistiske myte.

Lakoff og Johnson opstiller nu en tredje mulighed som de kalder erfaringssyntesen. De har vist - således som det også er sket i denne artikel - hvorledes selv ikke så almene og vigtige fænomener som tid og værdier kan beskrives i sprog uden metaforer fra de grundlæggende sanseområder: især synet, følesansen og motorikken. De har også vist at sprogets ordkategorier ikke er ordnet som en pyramide, men er prototyper med familieligheder, og at leksikaliseringen i tekstproduktionsprocessen sker efter pars-pro-toto princippet. De skitserer således et forhold mellem del og helhed i en tekst som kan beskrives som en hermeneutisk cirkel, hverken som en mur af sten eller en boble som brister totalt, hvis den ikke holder sig oppe.

Forholdet mellem verden og bevidstheden er den, at vi forstår verden ved vores samspil med den, både den fysiske og den sociale verden. Lakoff og Johnson står for en opfattelse som minder om Piagets på det punkt at verden bliver til (både fylogenetisk og ontogenetisk) ved samspil over tid mellem menneske og verden, men til Lakoff og Johnsons opfattelse hører derudover et samspil mellem den rationelle, taksonomiske opfattelse og det imaginative sanseligt konkrete. Noget komplekst, uhåndgribeligt, og måske vagt, begribes ikke kun ved stadig underkategorisering af omverdenen, men somme tider ved imaginativ omstrukturering af de bærende metaforer; sandheden ligger ikke i den ene metafor frem for i den anden, sandheden ligger i at skifte metaforer for det samme.

Teksten er ikke en kasse som vi kan bære meningen i, og metaforen ikke blot ornamentik på denne kasse; tekster er erfaring og oplevelse og en erfaring kan også være metaforisk; vi kan kun handle ud fra de opfattelser som vi har af verden hvad enten de er metaforiske eller ej. Således er den ene metaforiske opfattelse lige så god som den anden hvis den muliggør differentieret samspil med omverdenen, og evnen til at skifte metaforer gør en yderligere differentieret omgang

med verden mulig.

Vi forstår et udsagn som sandt i en given situation når vores forståelse af udsagnet passer præcist nok i forhold til vores formål med vores forståelse af situationen (...)

Den erfaringssyntetiske myte opfatter mennesket som del af sine omgivelser, ikke som adskilt fra dem. Den fokuserer på den stadige udveksling og det stadige samspil med de fysiske omgivelser og med andre mennesker. Den ser dette samspil med omgivelserne som medførende gensidige forandringer. Man kan ikke fungere i sine omgivelser uden at forandre dem og blive forandret af dem.

I den erfaringssyntetiske myte, opstår forståelse af samspil, af stadig forhandling (negotiation) med omgivelserne og andre mennesker. Den opstår på følgende måde: naturen af vores kroppe og fysiske og kulturelle omgivelser bestemmer strukturen af vores oplevelser inden for rammerne af de naturlige dimensioner som er diskuteret. Gemntagende oplevelser fører til dannelse af kategorier som oplevelsesgestalter af disse naturlige gestalter. Sådanne gestalter definerer sammenhængen i vores oplevelser. Vi forstår vores oplevelser direkte når vi opfatter dem som struktureret sammenhængende inden for rammerne af en gestalt som er opstået direkte af af samspil med og i vores omgivelser. Vi forstår oplevelser metaforisk, når vi bruger gestalter fra et erfaringsområde til at strukturere oplevelser fra et andet område.

Ud fra et erfaringsperspektiv, afhænger sandheden af forståelse, som opstår af vores samspil med omverdenen.

side 230

Man kan med rette hævde at den erfaringssyntetiske myte ikke bæres af en nær så anskuelig og overbevisende metafor som den objektivistiske og den subjektivistiske. Det er derfor den er så svær at fastholde. Det der især er problemet er, det at fastholde at mening, fx indholdet af en tekst, ikke er en genstand eller en substans (som jo ligger metaforisk i ordet indhold). Mening er noget der kun har eksistens over tid. Mening er noget der kun har eksistens i samspil mellem mennesker og mellem mennesker og dere omgivelser. Det mig bekendt bedste billede på tidens paradoks er Heraklits metafor om:

Du kan gå ud i den samme flod og du kan ikke gå ud i den

samme flod

Forståelse af mening er som at gå ud i en flod. Tidens strøm vil altid give det samme ny mening. Indtrykket af de sten man ser på bunden af floden, forandrer sig uafbrudt, og det er en fejl at tro at floden er der uafhængigt af dens skiftende vand. Det er kun når vi går ud i floden at vi mærker den i dens foranderlighed.

En anden græker, Epiktet har formuleret en anden sentens som beskriver det erkendelsesteoretiske problem meget præcist:

Det er ikke tingene der er et problem for os, det er vores opfattelse af tingene.

Metaforer kan betragtes som ændringer af vores opfattelse af tingene, ikke nødvendigvis som en ændring af tingene, men nødvendigvis en ændring af hvilke problemer vi har i vores omgang med tingene.

Teknikken i metaforer

Her vil jeg nu prøve at gennemarbejde indebyrden af disse to fundamentale metaforer for metafor og teksttolkning:

Teksttolkning er at gå ud i en flod, og man kan ikke gå ud i den samme flod to gange.

Det er ikke tingene der er et problem for os, det er vores opfattelse af tingene.

Det første punkt hænger sammen med det fundamentale skift at meningen ikke eksisterer uafhængigt af det som det er mening om. Meningen er ikke floden, men det at gå ud i floden. Man kan også bruge det billede på tekst og virkelighed, at teksten er som et landkort, og virkeligheden er landskabet som kortet er kort over. Denne metafor bruges til at fremhæve at man kommer galt afsted hvis man forveksler kortet med landskabet, og det er dens berettigelse. Men denne metafor skjuler på uheldig vis at meningen med kortet kun eksisterer når man skal finde rundt i landskabet. Konventioner om forholdet mellem kort og landskab, som de står i signaturforklaringerne på kortet, er ikke nok til at give kortet mening. Meningen får det først i vores samspil med og omgang med både kortet og det landskab som det er kort over.

Udkrystaliseringen i sprogets historie af de kategorier som ordene betegner, er således ikke en afsluttet proces, men blot en for de enkelte sprogbrugere uoverskuelig langsom og af dem upåvirkelig proces. De oplever deres omgang med ordene som et valg af den leksikalisering af deres tanker og hensigter som passer bedst til deres hensigter i forhold til omverdenen i konkrete situationer. Valget foregår efter

pars pro toto princippet. Dvs. på grundlag af få træk vælges en hel gestalt som udgør et skema med mange pladser og bestemte default-værdier på de udfyldte pladser. Al erfaring og oplevelse og al tekstproduktion (altså også den ikke metaforiske) består i at man a) på grundlag af nogle få oplevede træk b) begriber en situation i dens totalitet c) ved hjælp af et skema med default værdier på de ikke udfyldte pladser, d) defaultværdier som er opbygget i andre tidligere situationer. Det er det sprogets kategorier kan bruges til.

Tag et almindeligt eksempel:

politibetjenten løftede hånden og stoppede bilen.

Der er vist ingen mennesker der kan påstå at den forståelse de på grundlag denne sætning har af situationens totalitet, alene er sammensat af den simple betydning af de enkelte ord. Der er inddraget en hel række baggrundsviden for at man overhovedet kan forstå den. Den mest sandsynlige tolkning (men ikke den eneste) er den der går ud på at politibetjenten ved at løfte hånden gav tegn til bilens fører om at stoppe, at føreren fulgte betjentens tegn og trykkede på bremsen således at bilen blev bragt til standsning. Det er ikke sandsynligt (men heller ikke umuligt) at bilen stoppede fordi den stødte på hånden - det kræver blot at betjenten var Supermand i forklædning. *4).

I en mere tekniske terminologi kan det beskrives således: Ordet politibetjent må aktivere et skema med en række både redundante og komplementære (gensidigt udelukkende) betydningskomponenter. Men Det bliver nok den udfyldning at betjenten er en 'trafikpolitibetjent' fordi den er i overensstemmelse (isotop) med det 'at løfte hånden' som et trafiktegn, og med at bilen stoppede. Med til ordet bilen må hører et skema med en plads til at der når en bil bevæger sig er en 'fører' i den. Med til stoppe må være nogle default-værdier om at det er bilens motor der stopper, og at det ikke sker fordi den støder ind i noget ...osv. Man kan blive ved indtil intentionsdybden er tilfredsstillende i forhold til situationen.

Ordene er ikke byggeklodser med et fastsat mening eller værdi, men forstenede betydningsmuligheder beskrevet ved forenelige, redundante, komplementære betydningskomponenter, som er ordnet efter skemaer for henholdsvis entitetgestalter og tidsgestalter. I afsendelses eller modtagelsesprocessen vækkes eller udvælges nogle af disse redundante og komplementære betydningskomponenter ved entydiggørelsesisotopi og sammenhængsisotopi. Ikke vækkede semer har for de fleste

4) Rumelhart, David E. Some Problems with the Notion of Literal Meanings i Ortony, Andrew, 1979: Metaphor and Thought, Cambridge, Cambridge University Press

mennesker defeaultværdier på de vigtigste pladser i skemaet for de gestalter som situationen opfattes i.

I en tekst kan man finde to former for mening: tekstens motiv som er den umiddelbare sammenhæng som er bestemt af de referenceidentiteter som er gennemgående i teksten, og af den logiske konsistens i sammenkædningen af sætningerne. Bag denne kan man finde temaet som er et ikke-forløbsmæssigt system af semantiske modsætninger i sammenhængsisotopien. Tekstens tolkning er (som det at gå ud i en flod) en proces i tiden, nemlig den proces at sammenflette (ordet tekst kommer af det latinske textus som betyder 'vævning') motiv og tema i tekstproduktionen eller i læsningen af teksten.

I denne procesbeskrivelse af mening, hvilken rolle spiller da metaforer? Metaforer spiller den rolle at levere skemaudfyldninger fra et oplevelsesområde (som regel det mere konkrete og sanselige) med defeaultværdier, til andre oplevelsesområder, nemlig de mere komplekse, vage eller abstrakte. Lad os tage metaforen KRIGEN ER ET SKAKSPIL. Ordet krig er en betegnelse for en kompleks og abstrakt tidsgestalt. Skakspil er betegnelsen for en mere simpel og konkret tidsgestalt. Begge tidsgestalter har et skema til defeaultværdier for : deltagerroller, dele, faser, motorisk aktivitet, sanselige træk, følger, årsager, forudsætninger, formål og perspektiv.

Hvis det så for bestemte personer er en fordel at forholde sig til krigen på samme måde som de forholder sig til skakspil, udfylder krigsskemaets pladser med skakspillets defeaultværdier:

Alle deltagere opfattes som hørende enten til den ene part eller den anden part. Der skelnes ikke mellem soldater og civile, der skelnes ikke mellem politikere og masserne, der skelnes ikke mellem mænd, kvinder og børn, enten er det vores parti eller modstanderens.

I krigen opfattes så næsten ingen sanselige eller motoriske træk når opfattelsen af den struktureres som et skakspil. Bevægelse opfattes som pile der angiver troppernes bevægelse på et kort. Mudderet, sårene, smerterne, ilden, ruinerne, gruen og rædslen skjules og glemmes for den findes ikke i skakspillet. Overfører man skakspillets defeaultværdier for disse to skemapladser, bliver de tomme.

I krig-er-skakspil-perspektivet er formålet med krigen alene den ærefulde sejr, og forudsætningerne alene kampiveren. Årsagerne er viljen og beslutningen til at gå ind i spillet. På den måde kan metaforen om krigen som skakspil skabe en sammenhæng i teksten om krigen, der bærer et tema som er de semantiske komponenter der fremhæves på grund af ligheden mellem relationerne mellem to og flere pladser i krigsskemaet og relationerne mellem to eller flere pladser i skakskemaet. Lokkeduemekanikken består i at lighederne mellem krig og skakspil er meget abstrakte, nemlig i at de begge har et skema for tidsgestalter, og at der med hensyn til deltagerroller fx er den lighed at der er et par modstandere. Er ligheden her en

gang etableret, er det default værdierne fra den simple og konkrete del af sammenligningen: skakspillet, der udfylder resten af pladserne i den komplekse del af sammenligningen: krigen.

Det runde menneske

Teorien om den rationelle imagination er drømmen om det runde menneske. Det er ikke helt forkert at sige at Platon har fået uhyggeligt ret med sin myte om det halve menneske. Efter Aristofanes tale om kærlighedens væsen i Symposion er mennesket i virkeligheden kun halvdelen af nogle runde væsener der eksisterede engang med fire arme og fire ben, to ansigter og to kønsdele. Disse mennesker var runde, bevægede sig ved at slå vejrmøller, og kunne alt hvad de satte sig for. Det blev for farligt for Zeus og derfor delte han dem på midten som man skærer et æg over med et hestehår.

Således har den seneste hjerneforskning jo faktisk vist at hjernens to halvdele er specialiseret til hhv. det rationelle i venstre hjernehalvdel og imaginationen i højre hjernehalvdel. I vores kultur er det rationelle i den grad kommet til at dominere (og dermed den objektivistiske teori om mening) at det imaginære er fortrængt til afgrænsede reservater i samfundet: barndommen, kunsten og galeanstalterne. Uden for disse reservater råder alene rationaliteten.

Skoleundervisningen i skriftlig fremstilling og stilistik er et udmærket eksempel på dette. Almindelige skolestile er kemisk rensset for metaforer - ikke fordi eleverne ikke har lyst til at finde på dem, men fordi lærerens rettelser effektivt gennem årene har udryddet dem. Stilskrivning er ren venstre-hjernehalvdels-gymnastik. Der gælder også i videnskabelig prosa den almindelige regel som står over indgangporten på universiteterne: Du må ikke bedrive metafor!

Uddannelsessystemet synes totalt at have overset at mange - de fleste - større videnskabelige opdagelser kun er kommet i stand ved brug af begge hjernehalvdele, med rationel imagination, og at de altid i deres kim har været dybt metaforiske. Det bedste eksempel er næsten kemikeren Kekulé som fandt den første kemiske kædeformel ved at drømme at formlerne blev til slanger der bed hinanden i halen, vågnede op og havde udarbejdet hele teorien.*5) Som nævnt er den fysiske teori om lys er også dybt metaforisk; lys er på en gang et strøm af partikler, og en bølge gennem et medium.

Det gælder derfor om at bruge begge hjernehalvdele, at arbejde med rationel imagination, at blive et rundt menneske igen. Med gode metaforer kan man omstrukturere og relativere sit verdensbillede.

5) For spandevig af eksempler se: Koestler, Arthur: The Act of Creation, Danube edition, Hutchinson & Co, London 1969 (1964).

På den anden side er der ikke nogen der skal bestemme hvordan jeg skal opfatte verden. Der ikke er nogen der sætter sig på mine metaforer.

Litteraturliste:

Bartsch, Renate, 1984: Norms, Tolerance, Lexical Change, and Contextdependence of meaning i Journal of Pragmatics side 367-393.

Greimas, A.J., (1966) 1974: Strukturel semantik, Oversat fra fransk af Gudrun Hartvigson, Borgen, København.

Kallmeyer, Klein, Meyer-Hermann, Netzer, Siebert, 1974: Lektürekolleg zur Textlinguistik. Band 1: Einführung Fischer Athenäum Taschenbücher, Frankfurt am Main.

Koestler, Arthur, (1964) 1969: The Act of Creation, Danube edition, Hutchinson & Co, London.

Lakoff, George and Mark Johnson, 1980: Metaphors We Live By, Chicago, The University of Chicago Press.

Rumelhart, David E. Some Problems with the Notion of Literal Meanings i

Ortony, Andrew, 1979: Metaphor and Thought, Cambridge, Cambridge University Press